

ANTRASIS LIETUVOS ISTORIKŲ SUVAŽIAVIMAS KLAIPĖDOJE

Vytautas Jokubauskas, Vasilijus Safronovas, Marius Ščavinskas, Silva Pocyté

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, HMF Istorijos katedra

2009 m. rugsėjo 10–12 d. Klaipėdoje vyko Antrasis Lietuvos istorikų suvažiavimas „**Tarp tradicijos ir naujų iššūkių: Lietuvos istorijos mokslas naujojo tūkstantmečio pradžioje**“, skirtas Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui. Suvažiavimą organizavo Lietuvos nacionalinis istorikų komitetas, vienijantis istorijos tyrimus vykdančias Lietuvos akademinės ir mokslo įstaigas. Po Pirmojo istorikų suvažiavimo, vykusio 2005 m. Vilniuje, buvo nuspręsta suvažiavimus rengti kas ketveri metai skirtinguose Lietuvos universitetiniuose miestuose, siekiant diskutuoti apie istorijos mokslo ir istorijos didaktikos aktualijas bei visuomenės istorinės savimonės raidos tendencijas. Antrojo suvažiavimo tematiką lėmė Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio jubiliejus. Be tradicinių temų, skirtų tam tikrų laikotarpių tyrimų apžvalgai, daug dėmesio buvo skirta pastaruoju metu aktualiai ir reikšmingai istorinės atminties problematikai – sureikšminant istoriko ir visuomenės istoriškumo santykio klausimą. Suvažiavimo struktūrą sudarė du temų blokai: Lietuvos istorikų naujausios tyrimų problematikos pristatymas; plenarinės diskusijos, kurios buvo skirtos ne tik istorikų bendruomenei, bet ir platesnei istorijos tyrimais besidominčiai publikai.

Suvažiavimo darbas buvo suskirstytas į 10 sekcijų, kurios aprėpė Lietuvos istorijos problemas nuo viduramžių iki šių dienų. Atidarymo dieną visus susirinkusius dalyvius diskusijoms ir istorinės tiesos paieškoms nuteikė profesorius iš Kylio universiteto Werner Paravicini perskaitytas pranešimas *Istoriko tiesa*.

Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas, VU) vadovavo sekcijai „*Šiuolaikinė šaltinotyra: istorinė rekonstrukcija ir istoriko vaizduotė*“. Šioje sekcijoje dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas, LII) pranešime *Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir praktikos*, remdamasis negausiais rašytiniais šaltiniais, pabandė atskleisti, kaip per atramos taškus, specialiai kurtus pirmųjų Lietuvos valdovų, buvo vykdoma valstybės centralizacija. Prelegentas parodė, kad kompleksinis tyrimas gali atverti naujas perspektyvas nagrinėjant fundamentalius Lietuvos valstybės susiformavimo genezės klausimus.

Kitas prelegentas Darius Baronas (LII) pranešime *Pilėnai senųjų ir naujųjų istorikų vaizduotėje* pabandė parodyti, kad žymusis XV a. lenkų kronikininkas Janas Dlugošas Pilėnų istorijos prototipu pasiėmė dar romėnų laikais įvykusių dviejų tvirtovių užėmimo aprašymą. Iš romėnų pasakojimų esą naratyvą dėliojės ir XVI a. kronikininkas Motiejus Strijkovskis. Vėliau jų pasakojimams buvo „užvelkami“ nauji marškiniai, taip vis tolstant nuo „tikrųjų“ Pilėnų. Autorius paskelbė gan griežtą verdiktą visiems Pilėnų gynėjų apologetams: Pilėnų gynėjų vadas Margiris buvo literatūrinė fikcija, o Pilėnų gynimas – ne lietuvių kilmės istorija. Dėl šių išsakytų minčių kilo natūrali reakcija, daugelis diskusijoje pasisakiusių istorikų (A. Nikžentaitis, I. Lukšaitė, D. Kuolys ir kiti) gan skeptiškai pažvelgė į tokią Pilėnų istorijos traktuotę.

Rimvydo Petrausko (VU) pranešime *Vytauto vainikas: neįvykusios karūnacijos ir „dingusios“ karūnos reikšmės* buvo išsakyta įdomi mintis, jog Vytautas beveik nieko nedarė, kad svajotoji karūna greičiau jį pasiektų. Kita vertus, autorius paneigė nuo seno istoriografijoje ir visuomenėje sklindančius gandus, kad lenkai vis dėlto jokių Vytauto karūnų nebuvo atėmę ir kad jas imperatorius

Zigmantas Liuksemburgietis įkeitė turtingam Niurnbergo pirkliui, o tas vėliau sulydęs. Sulydytoje karūnoje tik dabar galime išvėlgti nerealizuotas galimybes, Jogailos ir Vytauto mąstymo dinastinėmis kategorijomis platumą.

Rūta Čapaitė (LII), pateikdama pranešimą *Vytauto mirtis: šaltiniai ir interpretacijos* pratęsė paskutinių metų Vytauto gyvenimo istoriją ir klausytojus suintrigavo didžiojo valdovo ligų istorija, parodydama, kad einant tokiu keliu galima ne tik patenkinti smalsumą atskleidžiant valdovo negales, bet ir susipažinti su dvaro kasdienybe, to meto medicinos lygio subtilybėmis. Prelegentė neatsakė, nuo ko mirė Vytautas, bet pats valdovo ligų aprašymas buvo originalus būdas naujai pažvelgti į Vytauto epochos kasdienybę.

Pagaliau Darius Antanavičius (LII), nepaisydamas pranešime *Dorasis „Dorojo lietuvio“ (1592 m.) autorius* esančio žodžio „doras“, anaiptol nesiėmė nagrinėti, ką reiškia būti doram XVI a. Greičiau atvirksčiai – autorius parodė, kad dorai knibinėdamasis po išlikusius šaltinius istorikas gali pajauti tikrąjį pažinimo, o veikiau – žmogaus atpažinimo, džiaugsmą. Paaikškėjo, kad „Dorojo lietuvio“ autorius galėjo būti ne XVII a. istoriko Vijūko Kojelavičiaus minimas Žemaičių bajoras Chrizostomas Volatkevičius, o Ašmenos pavieto bajoras literatas ir raštininkas Livonijoje Elijus Pilžinovskis.

Įdomių diskusijų sukėlė sekcijoje *„Tapatybės XIX a. Lietuvoje“* (vadovas Rimantas Miknys) skaityti pranešimai. Prelegentai Ryšard Gaidis (VU) (*XIX amžiaus antrosios pusės – XX a. pradžios „lojalisto“ portretas*), Dalia Marcinkevičienė (VU) (*Tautinės tapatybės aspektai XIX a. lietuvių šeimoje*), Paulius Subačius (VU) (*Kaip (ar) keitėsi Antano Baranausko kultūrinė tapatybė*), Rimantas Miknys ir Darius Staliūnas (LII) (*Lenkiškumas Lietuvoje: tapatybės modeliai*), Saulius Pivoras (Vytauto Didžiojo universitetas, VDU) (*Baltvokiečių ir Suomijos švedų modernaus tautinio tapatumo klausimu*), Remigijus Civinskas (VDU) (*Etnokonfesinių ir luominių tapatumų kaitos raiškos XIX a. pirmos pusės miestuose*), Zita Medišauskienė (LII) (*Naujos tautinės tapatybės formos paieškos Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje (nuo politinės link kultūrinės tapatybės)*) aptarė tautinės tapatybės pokyčius nuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dominavusios politinės-pilietinės tautos sampratos iki naujausiais laikais įsivyravusios etnolingvistinės tapatybės sampratos, įvairialypes kolektyvinių tapatybių koegzistavimo aplinkybes XIX–XX a. pr. Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose.

Sekcija *„Vėlyvasis sovietmetis Lietuvoje: tyrimų būklė ir naujų priedų galimybės“* (vadovas Arūnas Streikus, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, LGGRTC) buvo skirta 7-ojo dešimtmečio pabaigoje susiformavusios visuomenės, kuri iš esmės nebesikeitė iki režimo žlugimo, analizei. Skirtumų nuo bendrojo sovietinio vardiklio ieškojo, vėlyvojo sovietmečio situaciją analizavo Marija Drėmaitė (VU) (*Industrializacija, urbanizacija ir regioninis planavimas sovietmečio Lietuvoje: tyrimų priedos ir kontekstai*), Vilius Ivanauskas (LII) (*Lietuviškosios nomenklatūros veiklos interpretacijos: tarp sovietizacijos, modernizacijos ir tautinių interesų*), Algirdas Jakubčionis (VU) (*Neginkluoto antisovietinio pasipriešinimo Lietuvoje problematika*), Daiva Dapkutė (VDU) (*Išėivijos ryšiai su sovietine Lietuva: šiuolaikinių tyrimų problemos*), Arūnas Streikus (LGGRTC) (*Bažnyčia ir vėlyvojo sovietmečio visuomenė: atsakyti ir neatsakyti klausimai*).

Sekcijoje *„Sukilimai, maištai, revoliucijos XVIII a.: istoriografinių tradicijų sankirtos“* (vadovė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, LII) Liudas Glemža (VDU) perskaitė pranešimą *Maištai ir revoliucijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose ir miesteliuose*, kur atskleidė miestiečių bei miestelėnų vaidmenį komplikuojoje Ketverių metų seimo ir valstybės padalijimų epochoje. Valdas Rakutis (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, LKK) pranešime *Maištų ir sukilimų*

malšinimo kultūra Lietuvoje parodė, kaip buvo malšinami maištai ir sukilimai LDK, ką buvo galima laikyti maištais bei maištininkais ir kaip buvo su jais susidorojama. Gintautas Sliesoriūnas (LII) pranešime *Respublikonų kova su Sapiegomis XVIII a. pradžioje* dar kartą prisilietė prie kontroversiškai nagrinėtos didikų grupuočių kovos. Valkininkų mūšis ir po jo vykę procesai, kaip parodė prelegento pranešimas, gerai iliustruoja tą anarchiją, kuri kerojosi ATR Saksų dinastijos laikais.

R. Šmigelskytė-Stukienė (LII) pranešime *1769 m. įvykiai Šiaulių ekonomijoje: maištas ar sukilimas? Istorio grafinių tradicijų sankirtos* didžiausią dėmesį skyrė sąvokų „maištas“ ir „sukilimas“ definicijoms aptarti. Tai, beje, atsispindėjo ir vėliau kilusioje diskusijoje. Prelegentė teigė, kad maištas – tai pirmiausia judėjimas be ideologijos, taigi galbūt net labiau stichiškas, tuo metu sukilimas turi konkrečius siekius. Todėl ir Šiaulių ekonomijos sukilimą geriau tiktų vadinti maištu.

Dr. Eduardas Brusokas (VDU) pranešime *Nereguliarieji sukilėlių daliniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1794 m.*, ko gero, pirmą kartą lietuvių istoriografijoje aptarė, ką galime vadinti nereguliariais daliniais, kas juos sudarė ir kokias funkcijas jie atliko 1794 m. Tado Kosciuškos vadovaujamame sukilime.

Nerijaus Šepečio (VU) vadovautoje sekcijoje *„Kaimynų iššūkiai mūsų praeities atminčiai ir pažinimui: tapatybės projektai, sąmonės kontrolė, sąvokų primetimas ir istorijos politika dabartinėje Rusijoje“* Arvydas Anušauskas, Egidijus Vareikis, Bernardas Gailius, Ramūnas Trimakas, Aurimas Švedas, Algimantas Kasparavičius diskutavo apie istorijos politizaciją ir politikos istorizaciją posovietinėje erdvėje, Rusijos iššūkį XX a. istorijai ir XX a. istorijos iššūkį Rusijai. Jie kėlė klausimą: ar istorijos erdvės „užkariavimas“ XXI a. Rusijoje yra negatyvioji istorinė tapatybė.

Sekcijos *„Klaipėdos „sugražinimas“ į europinį kontekstą 1939 m.“* (vadovė Silva Pocyte) atsiradimas istorikų suvažiavimo programoje nebuvo atsitiktinis. Istorikų suvažiavimas vyko Klaipėdoje, kurios universiteto istorikai jau beveik pora dešimtmečių tyrinėja Klaipėdos miesto ir krašto bei Mažosios Lietuvos istoriją ir kultūrą; antra, 2009 m. sukako 70 metų nuo Klaipėdos krašto praradimo. Šis „jubilejus“ subrandino idėją suorganizuoti šiai temai skirtą sekciją Lietuvos istorikų renginyje.

Šią sekciją moderavo Dr. Joachim Tauber iš Nord-Ost instituto (Liuneburgas, Vokietija), kuris moksliniuose darbuose daug dėmesio skiria Vokietijos užsienio politikos tarpukariu analizei ir Klaipėdos kraštui. J. Tauber apžvelgė europinį Klaipėdos krašto kontekstą, kuris susiklostė 1939 metais, nes, jo nuomone, europinio dėmens stokojama nagrinėjant Klaipėdos krašto problemą brestančio karo akivaizdoje.

Svarbiausia istoriko išvada buvo ta, jog 1939 m. kovą dar nebuvo suprojektuotas Hitlerio–Stalino paktas, tad vienintelė valstybė, kuri pareiškė protestą prieš Vokietijos veiksmus Lietuvos ir Klaipėdos krašto atžvilgiu, buvo Sovietų Sąjunga. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, jog Lenkijos užpuolimo planas „Fall Weiss“ buvo parengtas balandžio 1 d., t.y. praėjus savaitei po Klaipėdos krašto anšliuso.

Česlovas Laurinavičius (LII), ieškodamas atsakymo į klausimą, „Ką reiškia Lietuvai turėti Klaipėdą?“, lakoniškai konstatavo, jog Klaipėda Lietuvai garantuoja jūrinės valstybės būtį, kuri išsiskiria Vakarų civilizacijai būdingu racionali dinamizmu ir politiniu demokratiškumu. Pranešėjas didžiausią dėmesį skyrė Versalio sistemos analizei. Nagrinėdamas pokarinę tarptautinę situaciją, dr. Laurinavičius akcentavo rusišką ir lenkišką veiksnį. Autorius tiesiogiai susiejo poversalinę padėtį su Rusijos padėtimi, konstatuodamas, jog po sovietų valdžios ištvirtinimo Rusijoje pastaroji buvo išstumta iš europinės arenos, ir tai sunkino Klaipėdos krašto klausimo sprendimą, nes Lietuvai, netekusiai kaimyninės valstybės globos, Vakarai neperdavė Klaipėdos krašto demokrati-

niu būdu, o krašto prijungimas prie Lietuvos „incidentiniu vadinamo sukilimo būdu“ komplikavo padėtį šiame regione.

Lenkijos siekis palaikyti stabilumą regione, pretenduojant ne tik į visą Lietuvą, bet ir į Klaipėdą, sukėlė nesutarimus su Lietuva, kas destabilizavo politinę situaciją. Versalio sistemos žlugimo ištakas Č. Laurinavičius siejo su Vakarų valstybių pasyvumu, kurios, atsisakiusios palaikyti nepriklausomas valstybes Vidurio Rytų Europoje, ne tik atvėrė kelią revanšistinės Vokietijos įsivyravimui, bet ir Versalio sistemos griūčiai.

Silva Pocyte (Klaipėdos universitetas, KU) lietuvininkų klaipėdiškių politines ir tautines nuostatas 1939 m. kovo išvakarėse analizavo remdamasi archyviniais dokumentais, svarbiausios lietuviškos organizacijos Klaipėdos krašte – Lietuviškųjų organizacijų komiteto (įkurto 1934 m.) – paskutinių posėdžių protokolais, kuriuose atsispindi per visą tarpukarį vykę nesutarimai tarp lietuvininkų klaipėdiškių ir didlietuvių. Šie nesutarimai kilo dėl skirtingo požiūrio į Klaipėdos krašto atlietuvinimo politiką: didlietuviai laikėsi rezervuotos pozicijos ne itin lietuviškų lietuvininkų atžvilgiu. Nesugebėjus sutelkti visų lietuviškų jėgų į vieningą darinį, 1939 m. vasario mėnesį svarstyta galimybė Lietuviškųjų organizacijų komitetą reorganizuoti ir vietoj jo sukurti naują draugiją. Išlikusiuose posėdžių protokoluose ryškėja trapi ir sudėtinga lietuviškumo situacija paskutinėmis autonominio Klaipėdos krašto gyvavimo dienomis. Lietuvininkai klaipėdiškiai manė galėsiantys apsisaugoti nuo stiprėjančios vokiškos propagandos sukūrę naują, nuo centro valdžios finansiškai nepriklausomą draugiją. Idėjiniu pagrindu siūlytas lietuviškas nacionalsocializmas. Tai atkleidė, kad pagal vokišką modelį surta ideologija jiems buvo artimesnė nei didlietuvių siūlytos lietuviškos veiklos perspektyvos.

Vygantas Vareikis (KU), remdamasis gausia Lietuvos centriniame valstybės archyve esančia dokumentų baze, nagrinėjo lietuvių pasitraukimą iš Klaipėdos krašto, daugiausia dėmesio skirdamas kariniam šio proceso aspektui, iliustratyviai perteikė tuo metu tarp krašto civilių lietuvių gyventojų ir kariškių tvyrojusią įtampą, chaosą Lietuvos centro valdžios įstaigose ir Lietuvos politinį bejėgiškumą prieš Vokietijos politinės ir karinės galios demonstravimą ultimatumo metu. Esminė autoriaus išvada buvo ta, jog informacijos trūkumas apie politinę situaciją krašte, apie evakuacijos planus sutrukdė Lietuvos įstaigoms ir institucijoms efektyviai išvežti iš krašto čia buvusią Lietuvos valstybės ir jos piliečių turta, nes jau nuo 1939 m. kovo 22 d. ryto Lietuva nebeturėjo realios įtakos Klaipėdos mieste ir visame krašte.

Zenonas Butkus (VU) pranešime analizavo Latvijos ir Estijos požiūrį į 1939 m. Klaipėdos įvykius ir atskleidė krašto geopolitinę įtaką Baltijos šalių saugumo kontekste. Autorius konstatavo, jog šios dvi valstybės suinteresuotos stebėjo ir dalyvavo sprendžiant Klaipėdos problemą visą tarpukarį. 1938–1939 m. sandūroje Lietuvos kaimynės valstybės atvirai ragino Lietuvą taikiai susitarti su Vokietija dėl Klaipėdos krašto, kurio nestabili padėtis kėlė pavojų ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos bei Estijos nepriklausomybei. Autorius atskleidė radikalią Klaipėdos krašto atžvilgiu estų poziciją, kuri nenumatė jokios pagalbos Lietuvai, o išreiškė palankumą Vokietijai, tuo tarpu Latvija, nors ir laikėsi nuosaikesnės ir santūresnės retorikos, tačiau neižvelgė jokių galimybių Lietuvai išlaikyti Klaipėdos kraštą. Analizuodamas tokį nesolidarų Baltijos šalių požiūrį į Klaipėdos krašto klausimą, Z. Butkus pateikė išvadą, jog tai buvo bendros Baltijos šalių vienybės stokos rezultatas, nes šios valstybės turėjo telktis ir vienytis ne 1939 m., o daug anksčiau.

Apie Lietuvos interesų gynimą Klaipėdos krašte 1939–1940 m., po anšliuso ir iki savo nepriklausomybės praradimo, kalbėjo dr. Arūnas Bubnys (Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimų centras). Jis analizavo, kaip Lietuva sprendė Klaipėdos krašto turto perdavimo Vokietijai klau-

mus, kaip gynė Lietuvos valstybės piliečių, likusių Klaipėdos krašte, interesus, kuriems atstovavo Klaipėdoje balandžio pabaigoje pradėjęs veikti Lietuvos generalinis konsulas. Pranešime buvo pateikti faktai apie jau pirmomis anšliuso dienomis vykdytus lietuvių visuomenės veikėjų ir valstybinių įstaigų vadovų suėmimus, aktyvių lietuvininkų/klaipėdiškių internavimą ir Lietuvos pastangas išlaisvinti suimtuosius. Lietuva turėjo ginti ir lietuvių darbininkų, pasilikusių Klaipėdos krašte, interesus, siekė užtikrinti lietuvių kultūros ir švietimo įstaigų Klaipėdos krašte veiklos tęstinumą.

A. Bubnio temą kitu rakursu papildė doc. dr. Arūnė Arbušauskaitė (KU), kuri, remdamasi archyviniais dokumentais, pateikė iki šiol Lietuvos istoriografijoje nenagrinėtą temą apie pabėgėlių iš Klaipėdos krašto padėtį Lietuvoje 1939 m. Pranešėja nurodė, jog neorganizuota civilinių įstaigų, ligoninių, mokyklų, civilių gyventojų evakuacija buvo svarbiausias paniką tarp gyventojų – Klaipėdos krašto ir Lietuvos – skleidęs veiksnys. Pabėgėliais, atsidūrusiais Lietuvos pasienio miesteliuose – Kretingoje, Tauragėje, Kaune, rūpinosi visuomeninės organizacijos, Lietuvos Raudonojo kryžiaus įsteigtas komitetas. Pasitekusi Lietuvos Raudonojo kryžiaus duomenis, autorė teigė, jog į Lietuvą atvyko apie 12 000 pabėgėlių, kurie čia susidūrė su gyvenamojo ploto, įdarbinimo problemomis.

Karo istorijos sekcijoje „*Lietuvos karo istorija: metodologinės problemos ir ateities vizijos*“ (vadovai Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis) buvo skaitomi penki Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų pranešimai, kuriuose analizuotos karo istorijos Lietuvoje tyrimų problemos ir pristatoma Lenkijos patirtis karo istorijos tyrimų srityje. Lietuvos karo istorijos tyrimų baruose pastaruoju metu pasirodo naujų publikacijų ir monografijų, tačiau kokybinio tobulėjimo pasigendama. Tyrinėtojai susiduria su problemomis, kai nėra suformuota kompleksinė jaunų karo istorikų rengimo sistema, daugiausia dirbama naudojant tradicines metodikas, o ir tos pačios nėra tinkamai parengtos. Tad ir šios sekcijos darbo tikslai buvo suteikti naują impulsą karo istorijos tyrimams, pagerinti darbo koordinaciją ir inicijuoti kokybinį karo istorijos tyrimų augimą.

Atsižvelgiant į sekcijos tikslus, Valdas Rakutis (Generolo Jono Žemaičio LKK) pranešime *Lietuvos karybos vystymo perspektyvos* akcentavo karo istorijos tyrimų problemas, susijusias su specialistų, tyrimo centrų ir veiklos koordinavimo stoka. Anot V. Rakučio, karo istorikų kalve ir tyrimu centrais galėtų tapti VDU ir LKA, kur natūraliai yra susiformavę tyrėjų tinklai. Aptarta karo istorikų rengimo problema ir nuogaustauta, kad praktiškai nėra mokslininkų, kurie turėtų istorinį ir karinį išsilavinimą. Kita vertus, buvo atkreiptas dėmesys, kad parengti specialistai negauna darbo, nes nėra institucijų, nuosekliai dirbančių karo istorijos tyrimų srityje ir galinčių absorbuoti naujus kadrus. Tačiau buvo konstatuota, kad nepaisant visų sunkumų, teigiamų poslinkių esama – kasmet publikuojami nauji tyrimai ir leidžiamos monografijos, o *Karo archyvas* tapo akademiškai pripažintu leidiniu. Pranešėjas išvelgė ir ateities perspektyvas, siūlydamas parengti dviejų tomų *Karo meno istoriją*, o VDU ir LKA kurti bendrą karo istorijos magistrantūros studijų programą.

Svečias iš Mikalojaus Koperniko universiteto Torūnėje prof. habil. dr. Waldemar Rezmer pranešime *Lenkijos karo istorikų rengimo sistema – būklė ir perspektyvos* pristatė karo istorikų rengimo sistemos vystymąsi Lenkijoje nuo 1925 m., išskeldamas karo istorikų karinės kvalifikacijos ir istorinio parengimo problematiką. Buvo apžvelgta karinių ir civilinių karo istorijos mokyklų raida, sąlygos, kuriomis evoliucionavo Lenkijos karo istorija, konstatuota, kad šiuo metu Lenkijoje beveik 20 aukštųjų mokyklų veikia karo istorijos padaliniai, o Torūnėje Mikalojaus Koperniko universitete yra karo istorijos studijų specializacija.

VDU istorikas Jonas Vaičenonis pranešime *Karinių dalinių istorijos rašymo metodika ir jos problemos* analizavo karinių dalinių istorijos Lietuvoje tyrimų eigą ir metodiką. Pranešėjas konstatavo, kad karinių dalinių istorija tarpukariu buvo susidomėta apie 1928 m., minint daugumos

dalinių dešimtmečio jubiliejų, o nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio kariuomenės dalių istorijos ir LDK karybos tyrimų ėmėsi istorikai profesionalai – dr. Zenonas Ivinskis, dr. Jonas Matusas, Paulius Šležas. Vėlesni tyrimai buvo vykdomi jau išėivijoje, o po 1990 m. vėl atnaujinti Lietuvoje. Šiame kontekste prelegentas išskyrė Gintauto Surgailio monografiją „Lietuvos karinis laivynas 1935–1940 m.“ ir *Karo archyve* publikuotą 1-ojo pėstininkų pulko istoriją. Buvo atkreiptas dėmesys, kad praėjus jau beveik dvidešimčiai metų nuo Lietuvos kariuomenės atkūrimo dar neatlikti beveik jokie išsamesni tyrimai šia tema.

Gediminas Lesmaitis (LII) pranešime *XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karybos tyrimų perspektyvos* išvėlgė XVI a. Lietuvos karybos istorijos tyrimų problemas, apibrėžė periodizacijai reikalingas chronologines ribas. G. Lesmaičio nuomone, XVI a. karo istorijos tyrimų chronologinės ribos būtų 1492–1586 m.¹ Konstatuota, kad jaučiamas šio laikotarpio karo istorijos tyrimų stygius, o prasčiausiai iširtas 1512–1524 m. karas, išskyrus jau daug publikacijų sulaukusį Oršos mūšį ir samdomosios kariuomenės padėtį minėtu laikotarpiu. Pranešėjo manymu, būtų perspektyvūs 1512–1524 m. karo, ginkluotės, Liublino unijos įtakos LDK karybai bei XVI a. LDK visuomenės kaip sukarintos tyrimai, o geriausia XVI a. LDK karo istorijos tyrimų baze būtų Vilniaus universitetas, kuriame dirba šio laikotarpio istorijos specialistai, tačiau problema yra ta, kad VU nėra nė vieno karo istorijos kurso.

Sekcijoje buvo aptartos karo istorijos tyrimų galimybes taikant tarpdisciplininius metodus. Simonas Strelcovas (Šiaulių universitetas, ŠU) pranešime *Tarpdisciplininiai metodai XX a. Lietuvos karybos istorijos tyrimuose* siūlė pasitelkti politinės ir socialinės istorijos tyrimų metodus, atlikti tarpdisciplininius karo istorijos ir sociologijos, antropologijos, kultūrologijos, demografijos ir kt. tyrimus, kurie leistų naujai pažvelgti į karo istoriją. Konstatuota, kad nauji karybos tyrimų metodai koreliuoja atminties ir įamžinimo sąvokų santykį ir atveria duris platesniam dialogui.

Diskusijų metu buvo išreikšta viltis, kad Lietuvos karo istorijos draugijos veikla įgaus naują impulsą, o būsiami karo istorijos tyrimai bus labiau koordinuojami, finansuojami, rengiant naujus specialistus, formuosis stipri Lietuvos karo istorijos mokykla. Taip pat buvo išreikšta viltis, kad naujai rengiamame *Studijų kryptis sudarančių šakų sąrašė* karo istorija bus įtraukta kaip atskira istorijos studijų krypties šaka, kas įvyko jau pasibaigus suvažiavimui.

Sekcijoje „*Kai forma prilygsta turiniui: naratyvo likimas lietuvių istoriografijoje*“ (vadovas Egidijus Aleksandravičius, VDU; sekciją moderavo Irena Vaišvilaitė, Europos humanitarinis universitetas, EHU) buvo diskutuojama apie istorikų ceche dažnai užmirštamą istorinio pasakojimo likimą, žanrų ir stiliaus reikšmę, pasakojamumo ir suprantamumo sklaidą. Apie pasakojimo svarbą praeičiai tampant istorija savo pranešimuose kalbėjo Nerijus Šepetys (VU) (*Kai forma lemia turinį: pasakojimai apie Lietuvos valstybingumo netektį (1940) ir atkūrimą (1990)*), Darius Kuolys (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, LLTI) (*Pasakojimas tęsiasi? Lietuvos atvejis*), Irena Vaišvilaitė (EHU) (*Šventoji istorija ir istorijos naratyvas, arba – „Dievas mėgsta pasakojimus“*), Aurelijus Gieda (VU) (*Scientizmas ir retorinės istorikos tradicija: trys pastabos apie dailę istoriografijoje*), Domininkas Burba (VDU) (*Profesionalios ir mėgėjiškos istoriografijos jungtys ir skirtys Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo*).

Sekcijai „*Dailė istorijoje ir istorija dailėje*“ vadovavo Laima Laučkaitė (Kultūros, filosofijos ir meno institutas, KFMI) ir Mindaugas Paknys (Lietuvos dailės akademija, LDA). Čia skaityti dvejopo tipo pranešimai, atskleidžiantys šiandieninius meno istorijos tyrinėjimų kontekstus: 1) dailė istorijoje suprantama kaip dailės produkavimo ir funkcionavimo istoriniuose kontekstuose tyrinėjimai.

¹ Nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro valdymo iki Stepono Batoro valdymo pabaigos.

mai; 2) istorija dailėje vadinama interpretacinė menotyra, kai dabarties tyrėjas interpretuoja istorinį kūrinį. Šias problemas pranešimuose aktualizavo Dalia Vasiliūnienė (KFMI) (*Auksakalystės dirbiniai kaip istorijos šaltinis*), Jolita Liškevičienė (LDA) (*XVII a. knygų grafika – istoriniai LDK didikų gyvenimo dokumentai*), Laima Laučkaitė (KFMI) (*Nacionalinės dailės istorijos rašymas: XX a. pirmosios pusės strategijos*), Tojana Račiūnaitė (LDA) (*Meno kūrinys istorijoje: žinojimas, matymas, vaizdavimas*), Erika Grigoravičienė (KFMI) (*Vaizdas ir istorija: apie belaikę ir istorišką dailėtyrą*).

Šiuolaikinėje Vakarų pasaulio historiografijoje atminties problematikos aktualumas neblėsta jau kelis pastaruosius dešimtmečius. Tačiau suvažiavimo „*Atminties kultūros*“ sekcijoje (vadovas Alvydas Nikžentaitis) pristatyta tematika atskleidė Lietuvoje dar naujas tiriamųjų interesų sferas, palyginti neseniai atsiradusias mūsų istorikų akiratyje. Nuo to laiko, kai Lietuvos istorijos institutas su partneriais 2004 m. rugsėjį organizavo pirmąjį seminarą, skirtą atminties kultūros problematikai aptarti, Vilniuje įvyko dar kelios konferencijos, Klaipėdoje 2008 m. buvo apginta pirmoji Lietuvoje vien tik atminimo problematikai skirta daktaro disertacija. Tad galima sutikti su sekcijos atsiradimo iniciatoriumi Alvydu Nikžentačiu, kad jos subūrimas suvažiavime kol kas dar galėjo atrodyti esąs pernelyg ankstyvas ir pretenzingas. Kita vertus, pažymėtina, kad sekcijoje dalyvavusių pranešėjų sudėtis buvo suformuota neatsitiktinai: į ją susirinko beveik visi pagrindiniai atminties problematikos Lietuvoje tyrėjai, dauguma kurių (Alvydas Nikžentaitis, Vasilijus Safronovas, Dangiras Mačiulis, Irena Šutinienė, Rasa Čepaitienė) dalyvauja 2009 m. Lietuvos istorijos instituto pradėtoje vykdyti atminties kultūros Lietuvoje kompleksinėje tyrimų programoje. Todėl sekcijos dalyvių pranešimai, galima sakyti, atskleidė tam tikrą įdirbį, jau atliktą šios programos dalyvių nagrinėjant įvairius atminties kultūros problematikos Lietuvoje aspektus.

Atminties, arba atminimo, kultūros sąvoką (dėl to, kurią iš jų rinktis, nėra aiškiai sutarta ne tik Lietuvoje) į mokslinę apyvartą 1992 m. įvedė Janas Assmannas². Vieno iš sekcijos dalyvių V. Safronovo ji jau ne kartą buvo apibrėžta kaip reikšmių sistema, simboliškai išreiškiama komunikacinių praktikų metu, kai įvairiomis praeities reprezentavimo formomis yra aktualizuojama praeitis bei stimuliuojama kolektyvinė atmintis. Jei kultūra yra suvokiama kaip reikšmių sistema, atminimo, arba atminties, kultūrų tyrinėtojų pagrindiniu tyrimo objektu tampa viešoji komunikacija, tiksliau tariant, joje vykstantys nuolatiniai reikšmių kūrimo procesai, reguliuojantys, palaikantys ir transformuojantys visuomenės atmintį.

Sekcijos dalyvių pranešimuose suvažiavimo metu buvo galima išžvelgti bent kelias Lietuvoje besiformuojančias tiriamųjų interesų sferas, susijusias su šiais procesais. Išskirtumėme keturias:

1. Teorinių būdų, kaip tyrinėti atminties kultūrą moderniųjų laikų visuomenėje, paieškos. Ši interesų sfera išryškėjo sekciją atidariusio Klaipėdos universiteto istoriko Vasilijaus Safronovo pranešime *Kultūrinės atminties koncepto taikymo moderniųjų laikų tyrimams problemos*. Pranešėjas pažymėjo, kad Lietuvoje, panašiai kaip ir kitose šalyse, atminties problematika yra analizuojama dažniausiai nesivarginant tiksliai apibrėžti sąvokų, o teoriniai konceptai dažnai naudojami atsietai nuo pačių teorijų, kurių rėmuose jie atsirado. Į šią problemą autorius atkreipė dėmesį dar 2007 m., kai kritikavo nedaug teorinio pagrindo turinčios „istorinės atminties“ sąvokos vartojimą Lietuvos akademiniam diskurse³. Šįsyk V. Safronovas aptarė problemas, kurios kyla taikant moderniesiems laikams „kultūrinės atminties“ konceptą, Jano ir Aleidos Assmannų įvestą apibūdinant kultūros fenomenus, būdingus žodinėms ir ankstyvosioms rašto kultūroms. Anot pranešėjo, „kultūrinės atminties“ konceptas tik iš dalies patenkina interesus, atsirandančius bandant teoretizuoti atminimo

² ASSMANN, J. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992.

³ SAFRONOVAS, V. Ką tyrinėsimė – istorinę kultūrą ar atminimo kultūrą? *Kultūros barai*, 2007, Nr. 7 (513), p. 2–6.

organizavimą ir recepciją moderniuoju laikų visuomenėse. Kadangi, ypač modernybės epochoje, kultūrinė žmogaus atminties dimensija yra glaudžiai susipynusi su kitomis dimensijomis – socialine ir politine, istorikai, anot V. Safronovo, turi galimybę iširti ne tiek kultūrinę atmintį, kiek kai kuriuos su šiuo konceptu siejamus reiškinius, kurių įvardijimui jis siūlo rinktis viešosios atminimo kultūros konceptą. Šiuo atveju Assmannų teorines išvalgas buvo pasiūlyta integruoti į adekvatesnę ir kompleksiškesnę teorinį modelį, nes be papildomo teorinio pagrindo jos yra sunkiai pritaikomos moderniesiems laikams. Galiausiai pranešėjas, remdamasis atminimo reiškinių Klaipėdos krašte XX amžiuje empirinių tyrimų patirtimi, apibūdino pagrindines kryptis, į kurias būtina atkreipti dėmesį tiriant viešąją atminimo kultūrą.

2. Lietuvos atminties kultūros XX amžiuje transformacijų modelių paieškos. Šiuo klausimu sekcijos metu kalbėjo atminties kultūros Lietuvoje tyrimų programos vadovas Alvydas Nikžentaitis (Lietuvos istorijos institutas). Pranešėjo tikslas, kaip ir V. Safronovo atveju, buvo pateikti ne tiek galutinius atsakymus, kiek dabartinių tyrimų pagrindu besiformuojančias hipotezes, tikrintinas detalesnių ateities tyrimų perspektyvoje. A. Nikžentaitis pabandė išryškinti komunikacinės (socialinės) ir kultūrinės atminties reikšmių ir siužetų konkurenciją Lietuvos atminties kultūroje XX amžiuje. Anot pranešėjo, ankstyvuojant nepriklausomybės laikotarpiu po 1918 m. atminties kultūros pagrindą Lietuvoje sudarė institucionalizuojama komunikacinė (socialinė) atmintis („tautinio atgimimo“ ir kovų už nepriklausomybę siužetai), tačiau apie 1929–1930 m. tuometinis režimas įsikišo į atminties kultūrą, paskatindamas intensyvesnę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų simbolikos, t. y. kultūrinės atminties reikšmių, aktualizavimą. Būtent šios reikšmės tapo dominuojančiomis Lietuvos atminties kultūroje Respublikos egzistavimo paskutiniu dešimtmečiu. A. Nikžentaitis parodė, kaip šios reikšmės buvo naujai aktualizuojamos sovietmečiu ir kaip po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. jos susidūrė su naujais atminties kultūros elementais, kurie vėl, kaip ir po 1918 m., atsirado institucionalizuojant komunikacinės atminties reikšmes ir siužetus (nepriklausomybės praradimas, partizaninis karas, deportacijos). Šios transformacijos, kaip ir A. Nikžentaitis pastaba apie tai, kad Lietuvoje tebevyrauja aukos vaidmens prisiėmimo grįstas praeities savivaizdis, yra ypač svarbios siekiant suvokti skirtingų reikšmių ir siužetų koegzistavimą šiandieninėje Lietuvos atminties kultūroje.

3. Miestų mentalinio pasisavinimo strategijų su atminties modeliavimo pagalba paieškos. Ši interesų sfera buvo aptarta A. Nikžentaitis ir Dangiro Mačiulio (Lietuvos istorijos institutas) pranešimuose, kurie atskleidė pastaruosius kelerius metus atminties kultūros Lietuvoje programos dalyvių vykdomus lyginamuosius tyrimus. Jų tikslas – išnagrinėti, kokios poveikio atminties kultūrai strategijos buvo naudojamos paverčiant daugiakultūrinius miestus savais nacionalinėje (šiuo atveju lietuvių) reikšmių sistemoje. Kaip tai vyksta, Vilniaus pavyzdžiu savo pranešime parodė D. Mačiulis, apžvelgęs tarpukario Lietuvoje egzistavusį Vilniaus vaizdinį ir mobilizacines praktikas, kurias politinis elitas skatino siekdamas Lietuvoje įdiegti mintį, jog Lenkijos valdomas Vilnius – neabejotinai lietuviškas miestas. Pranešėjas atkreipė dėmesį, kad simboliškai pasisavinant Vilnių, buvo stimuliuojami lietuvių kultūrinėje atmintyje esantys vaizdiniai, ir būtent tai leido Lietuvos visuomenėje išgalėti nuostatai, jog Vilnius – lietuviškas miestas ir tikroji Lietuvos sostinė. Panašaus pobūdžio tyrimus Klaipėdos atveju yra atlikęs V. Safronovas. A. Nikžentaitis savo ruožtu yra atkreipęs dėmesį į tai, kad miestų pasisavinimas Lietuvoje tarpukariu vyko naudojant nacionalinius simbolius, kurie buvo siejami su pasisavinamu miestu ir parenkami iš tokio simbolių ir reikšmių arsenalo, kurio turinį lėmė sostinėje (Kaune) vyravusi semantika⁴. Šias Atminties kultūros

⁴ Žr.: MAČIULIS, D.; NIKŽENTAITIS, A.; SAFRONOVAS, V. L'appropriation symbolique d'une ville multiculturelle: les cas Kaunas, Klaipėda et Vilnius. In *Villes Baltiques. Une mémoire partagée* (Revue Germanique Internationale)

sekcijoje iš dalies pristatytas išvalgas ateityje numatoma išplėsti verifikuojant daugelį kol kas tik prielaidų lygmeniu padarytų apibendrinimų. Turint omeny, kad panašūs tyrimai pastaruoju metu yra vykdomi ne tik Lietuvoje, šioje interesų sferoje esama ypač geros dirvos platesniam Vidurio ir Rytų Europos mokslininkų bendradarbiavimui vystyti.

4. Paieškos atsakymų į klausimą, kas atsitinka su XIX–XX a. sukurtu lietuvių nacionalistiniu naratyvu ir jį palaikančiomis praeities reprezentacijomis XX–XXI a. sandūroje, kai kardinaliai pasikeičia ne tik viešosios komunikacijos sąlygos, bet ir pagrindiniai šiai komunikacijai įtaką darančios galios šaltiniai. Šios interesų sferos aktualumą rodytų tai, kad apie ją įvairiais aspektais kalbėjo net trys sekcijoje dalyvavę pranešėjai. Arūnas Vyšniauskas (Vilniaus universitetas) šią sferą aptarė savo pranešime, parodydamas, kaip šiuolaikinė viešosios komunikacijos sąlygų kaita keičia istorijos pateikimą mokyklų vadovėliuose. Pranešėjas pažymėjo, kad vadovėliai kaip medija jau baigia išsemti savo galimybes. Anot A. Vyšniausko, tai nereiškia, kad spausdinta popierinė knyga išnyks, tačiau šiandien mokymosi sfera vis labiau krypta naujų medijų link – populiarėja vizualiai patrauklūs, margaspalviai, schematizuoti informacijos pateikimo būdai, sukurti pasitelkiant daugiau kūrybinės išraiškos, vaizdinę ir garsinę medžiagą, interaktyvias galimybes ir tiesioginio interneto ryšio paslaugų spektrą⁵. Kokį vaidmenį, taip keičiantis viešosios komunikacijos galimybėms, dar vaidina nacionalistinis istorijos naratyvas?

Sekcijos metu ši klausimą procesų, vykstančių šiuolaikinėse urbanistinėse erdvėse, kontekste gvildeno sociologė Irena Šutinienė (Socialinių tyrimų institutas) ir istorikė Rasa Čepaitienė (Lietuvos istorijos institutas). I. Šutinienė apžvelgė skirtingų autorių išvalgas, leidžiančias teoretizuoti nacionalistiniu naratyvu pagrįstos tapatybės šiuolaikinę sąveiką su lokaline atmintimi ir tapatybe. Anot pranešėjos, lokalinė atmintis žmonėms yra artimesnė emociškai ir svarbesnė individualiose atminčių ir tapatybių hierarchijose, tačiau viešajame atminimo diskurse vis dar ryškiai vyrauja nacionalistinės atminties siužetai. Lokalinės ir nacionalistinės atminties diskursų sąveikoje lokalinės atminties elementai gali būti „nacionalizuojami“, įtraukiant juos į nacionalistinius naratyvus. Kita vertus, gali būti kuriamos lokalinės nacionalistinio naratyvo interpretacijos. Stiprinant lokalumo galią, kartais yra kuriamos lokalinės pasipriešinimo tapatybės (Manuelio Castellso sąvoka), giminingų vietovių sąjūdžiai ir pan., bet ir šiose sąveikos formose esama nacionalistinių naratyvų įtakos.

Tą pačią interesų sferą Rasa Čepaitienė savo pranešime *Praeities komercializavimas urbanistinėje erdvėje* palietė kitu kampu, žvelgdama į minėtus procesus pro šiuolaikinių paveldo teorijų, interpretuojančių paveldą kaip ekonominį išteklių, prizmę. Pranešėja atkreipė dėmesį į tai, kad šiuolaikiniame pasaulyje vyksta kultūrinių reikšmių supanašėjimas (kurį kritikai aiškina „kultūrinio imperializmu“), pasireiškiantis unifikuotos masinės vartotojiškos kultūros formavimusi. Nykstant homogenišku nacionalistinės tapatybės naratyvų poreikiui, paveldo suprekinimo efektai kuria į anonimines mases orientuotą fragmentiškos, iš konteksto išplėštos praeities vaizdinį, kuriame priešistorė ar istorija suplakamos su nostalgija, bėgimu nuo tikrovės, vartotojiškumu, pramoga, siaubu ar jauduliu. Visa tai, kaip pažymėjo pranešėja, ypač pasireiškia miestų erdvėse, kuriose, veikiant paveldo rinkodaros principams, neretai kyla pagunda dirbtinai „pasendinti“ ar „atjauninti“ kultūros vertybes, iškraipyti jų istoriją siekiant sudominti ir pritraukti turistus, pagaliau imtis jų suatkaravimo, gausinant paveldo išteklių atraktyvumą ir t. t. R. Čepaitienė konstatavo, kad šiuolaikinės globaliosios kultūros ekonomikos kontekste vykstantis urbanistinių centrų ir ypač senųjų istorinių

nale, 11/2010). Sour la dir. de M. ESPAGNE. Paris, 2010, p. 41–60.

⁵ Visą pranešimo pagrindą paskelbtą tekstą žr.: VYŠNIAUSKAS, A. Popierinis vadovėlis – istorinės sąmonės formavimo priemonė ar kultūros paminklas? *Kultūros barai*, 2009, Nr. 11 (539), p. 2–9.

miestų ir jų įvaizdžių suprekinimo procesas iš tiesų labiau padeda ne išlaikyti vietos tapatybę, o palaikyti jo griovimą.

Tapatybės klausimus vienaip ar kitaip nagrinėjo visi Atminties kultūros sekcijos pranešėjai. Tai – ne atsitiktinumas. Turint omeny šių klausimų aktualumą šiandienos Lietuvoje (ne tik istoriografijoje, bet gerokai platesniame humanistikos ir socialinių mokslų diskurse), manytina, kad kaip tik dabar Lietuvoje jaučiamas didelis atminties, arba atminimo, kultūros tyrimų poreikis. Juk būtent šie tarpdalykiniais metodais pagrįsti tyrimai šiuolaikinėje humanistikoje ir socialiniuose moksluose laikomi metodologiniu raktu, įgalinančiu adekvačiai svarstyti tapatybių kaitos praeityje ir dabartyje klausimus.

Visas tris suvažiavimo darbo dienas užbaigdavo viešos diskusijos, kurios vyko ne tik universiteto, bet ir Klaipėdos miesto viešosiose erdvėse. Klausytojai turėjo puikią galimybę išgirsti įžvalgas apie istorijos ir tapatumo problemą šiandieninėje aplinkoje (diskusijos moderatorius Virginijus Savukynas), kartu su Alfredu Bumblausku diskutuoti, ką užmiršti ir ką prisiminti iš Lietuvos tūkstantmečio istorijos, ieškoti dabarties santykio su praeitimi Klaipėdos mieste (moderatorius Alvydas Nikžentaitis).

Praėjęs Antrasis Lietuvos istorikų suvažiavimas ne tik subūrė bendram darbui, naujų metodologinių koncepcijų ir tyrimų paieškai istorikų cecho atstovus, bet ir aktualizavo istorijos pažinimo svarbą Klaipėdos akademinės ir plačiosios visuomenės sluoksniuose.